

Дяків Х. Ю.,
Національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ЖАНРОВА ТОНАЛЬНІСТЬ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

У статті визначено і проаналізовано особливості жанрової тональності видів мовленнєвого жанру "застереження" на основі емпіричного матеріалу й опитування носіїв української та німецької мов.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, види застереження, тональність.

В статье определены и проанализированы особенности жанровой тональности видов речевого жанра "предостережение" на основании эмпирического материала и опроса носителей украинского и немецкого языков.

Ключевые слова: речевой жанр, виды предостережения, тональность.

The features of genre tonality of types of exhortation as speech genre are defined and analyzed in the article based on the empiric material and polling of speaker of Ukrainian and German.

Key words: speech genre, types of exhortation, tonality.

Статтю присвячено актуальній і недослідженій проблемі лінгвістичної генології – вивченню тональності мовленнєвого жанру (далі – МЖ) "застереження" в українській і німецькій мовах, що зумовлено прикладним й антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістики на аналіз когнітивно-дискурсивних феноменів. Виявлення особливостей жанрової тональності видів МЖ "застереження" в українській і німецькій мовах – мета статті, яка передбачає вирішення таких завдань: визначити теоретичні засади вивчення тональності МЖ "застереження"; встановити особливості тональності видів застереження на основі емпіричного матеріалу й опитування; зіставити жанрову тональність видів застереження в українській і німецькій мовах. Фактичний матеріал роботи становлять 2468 фрагментів (1232 – укр., 1236 – нім.) текстів художньої літератури ХХ – поч. ХХІ ст. та оголошень загальним обсягом понад 3,1 млн. слововживань.

Однією з ознак МЖ є його тональність, оскільки "жанри вимагають ... певного тону, тобто включають у свою структуру певну експресивну інтонацію" [2, с. 272]. Жанрова (або модельна) тональність організовує мовлення на емоційному та смисловому рівні, накладає на текст МЖ певний емоційно-когнітивний фрейм. Під тональністю Т. Багдасарян розуміє "спосіб представлення тексту автором, за якого він виражає своє ставлення до тексту, реципієнта, дійсності і до себе самого в додаткових характеристиках, які замальовують пропозицію відповідними тонами з урахуванням сфери спілкування та особистісних рис комунікантів" [1, с. 241]. Тональність характеризує спосіб передачі пропозиції та описує її в регістрах, конкретизує аспект модальності МЖ. Мовець підсилює її свідомо (інтенціональна, свідомо жанрова тональність), або не помічає її взагалі (підсвідомо жанрова тональність), тобто тональність не фіксується в певному типі МЖ [1, с. 243]. Функція тональності полягає в передачі суб'єктивного ставлення автора до дійсності; його мета – вплинути на адресата:

(1) **Ви це повідомляєте нам таким тоном, – не стримався Борис, – як наче хочете сказати, що ми повинні дякувати за врятування нашого пергамену, бодай того одного аркушика, який я оце розшукую** [3, с. 549].

Зауважимо, що тональність МЖ "застереження" залежить значною мірою від домінуючих видів застереження в українській і німецькій лінгвокультурах (далі – ЛК).

Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що для німецької ЛК типові такі ознаки тональності застереження-зауваження: *rufend* (9 прикладів), *flüsternd* (3), *empört* (2), *brüllend* (2), *leise* (2), *mit zischender Stimme*, *knurrend*, *verwundert*, *keifend*, *schreiend*, *nervös*, *tätig werdend*, *fast beruhigend*, *etwas lauter*, *verächtlich*, *scharf*, *reklamierend*, *traurig*, *erschrocken*, *heftig anherrschend*, *vorwurfsvoll*, *sanft*, *drohend*, *saugend*, *grantig*, *zurückkommend*.

Застереженням-зауваженням в українській ЛК притаманна тональність, яку характеризують визначення: *сердито* (4 приклади), *тихо* (4), *кричучи* (4), *з обуренням* (3), *з сичанням* (3), *докірливо* (3), *не стримуючись* (3), *суворо* (2), *пошепки* (2), *люто*, *пронизливо*, *голосно*, *пирскаючи*, *невдоволено*, *несхвально*, *сухо*, *гнівно*, *журно*, *волаючи*.

(2) – **Ти як себе поводиш? – запитав майор тоном, який не віщував нічого хорошого. – А як я себе поведжу? – Микита не придурювався – він справді не розумів, чим прогнівив Шаленого Майора. – Ти себе неправильно поводиш, Микито, – пояснив той** [4, с. 20].

(3) – **Нічого собі! – удавано суворо сказала Жанна. – Поводьтєся пристойно, пане мільйонєре!** [6, с. 70].

(4) **"Hören Sie auf!" Ich zitterte vor Empörung** [9, S. 151].

(5) **"Wissen Sie, wo wir sind, Herr von Brücken? Wieviel Uhr wir es haben?" Er fauchte es boshaft, doch auch mit einer Prise Verzweiflung in der Stimme. "Dabei habe ich soviel Geld für deine Erziehung ausgegeben" sagte er. Das sollte ironisch klingen, so wie eben ein fast siebzigjähriger Vater mit seinem voll erwachsenen Sohn spricht, aber die Ironie gelang ihm nicht, sie fror an dem Wort Geld fest. Er verwarf kopfschüttelnd auch die Zitronenlimonade und den Rotwein und sagte: "Unter diesen Umständen erscheint mir Mineralwasser als das sicherste Getränk"** [7, S. 114].

Власне, найбільше жанрова тональність серед проаналізованих фрагментів прослідковується для застереження-зауваження в обох ЛК. Для інших видів МЖ "застереження" вона виражена значно менше. Тональні особливості наступних видів МЖ "застереження", ґрунтуючись на аналізі фрагментів текстів, подаємо нижче.

Застереження-попередження: *без витримки (3), сумно (2), суворо, сухо байдуже, жорстоко, мстиво, бурмочучи, категорично, тривожно, з розпачем, пошепки, багатозначно, зітхаючи, погрозливо, тривожно; leise (11), rufend (6), flüsternd (4), niedergeschlagen, wütend, beunruhigt, warnend, unvermutet.*

(6) *Нарешті заговорив Крюгер. Мова його була тихою. Для людей малозрозумілою. Але перші слова – явно не словами військового: – Люди! Не маю нічого доброго вам сказати. А казати мушу: до нас близьиться війна. Начальник місцевих жандармів зітхнув на повні груди й заговорив коротко й тривожно, а від того – ще більш незрозуміло ...* [5, с. 142].

(7) Möbius *leise, niedergeschlagen Sie rennen in Ihr Verderben* [8, S. 47].

Застереження-порада: *прошепотівши (4), гукаючи (4), буркнувши (2), тихо (2), залякано, змовницьким тоном, серйозно, миролюбно, насупившись, розважливо, бурмочучи, спокійно, напівжартома напівсерйозно; rufend (3), brüllend, wohlwollend, mit einer beleidigenden Vertraulichkeit.*

Застереження-перекопування: *як плачучи (3), гукаючи (3), зітхаючи (2), напружено, обурено, стогнучи, кричучи, благально, змовницьки, пхенькаючи, розважливо, лагідно, стурбовано, стримано, голосом стиснено вразливим, докірливо, бубонячи, переконливо, пошепки; leise (5), erschrocken (2), eindringlich (2), seufzend (2), ernst, traurig, murmelnd, nachdenklich.*

Застереження-розпорядження: *наполягаючи, суворо, гаркаючи, коротко; feindselig.*

Застереження-настанова: *енергійно шепочучи (2), суворо, невдоволено, поважно, строго, прошамотівши.*

В опитуванні взяли участь по 100 студентів-україністів і -германістів в університетах Львова і Дюссельдорфа, які є носіями досліджуваних мов. Респондентам було запропоновано кілька питань, які стосувались жанрової тональності. Наприклад: “Опираючись на власний досвід, як Ви сприймаєте застереження?” Ми отримали такі відповіді опитаних:

	Українська ЛК	Німецька ЛК
охоче	23,0%	8,3%
неохоче	8,0%	21,7%
із вдячністю	39,2%	25,0%
з образою	4,1%	8,3%
нейтрально	16,2%	31,7%
власний варіант	9,5%	5,0%

Залежно від ситуації, у якій його висловлюють, на застереження реагують 5,3% україномовних респондентів, 1,4% – залежно від самої форми застереження. 1,4% сприймають застереження позитивно, а ще 1,4% зазначають, що взагалі не люблять застережень. 3,3% німецькомовних респондентів наголошують, що реагують на застереження залежно від ситуації, а 1,7% намагаються сприймати його серйозно.

Також респондентам було поставлено питання: “Коли Ви когось застерігаєте, як Ви це говорите?” Нижче подаємо запропоновані варіанти і власне найчастотніші відповіді респондентів на них:

	Українська ЛК	Німецька ЛК
доброзичливо	11,6%	-
щиро	10,8%	8%
серйозно	10,0%	9,2%
ввічливо	8,4%	6,0%
впевнено	7%	6,8%
природно	6,2%	-
приятно	5,7%	-
м’яко	5,7%	-
ненав’язливо	5,7%	-
однозначно, чітко	5,1%	10,2%
емоційно	4,9%	-
неемоційно, спокійно	-	7,5%
голосно	-	5,5%
строго, різко	-	4,8%
просячи	3,2%	4,3%
наказуючи	1,4%	3,0%

Отже, враховуючи результати аналізу емпіричного матеріалу й опитування встановлено жанрову тональність МЖ “застереження”:

- **залежно від манери спілкування:** серйозно та впевнено – в обох ЛК; ввічливо, природно, м’яко, емоційно для української ЛК (тому переважають застереження-порада і застереження-перекопування), однозначно, чітко, спокійно, строго або різко для німецької ЛК (здебільшого для застереження-настанови і застереження-розпорядження);

- **залежно від ставлення мовця до адресата:** щиро, в українській ЛК також приязно, доброзичливо, ненав’язливо (у формі поради та перекопування).

Важливим є той факт, що застереження в українській ЛК наближене більше до прохання, аніж до наказу, натомість у німецькій ЛК наближеність застереження до прохання або наказу перебувають на одному рівні;

• **залежно від сприйняття адресата:** в українській ЛК адресат сприймає застереження здебільшого із вдячністю, рідше охоче або ж нейтрально, у німецькій – переважно нейтрально, інколи із вдячністю або неохоче.

• **залежно від ситуації спілкування:** переважає неофіційна комунікація.

У перспективі дослідження: виявлення спектру характеристик комунікативно-прагматичної організації застереження в українській і німецькій мовах.

Література:

1. Багдасарян Т. О. Тональность как компонент модели речевого жанра (на матернале речевого жанра "угроза") / Т. О. Багдасарян // Жанры речи : сб. науч. ст. / отв. ред. В. Е. Гольдин. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ "Колледж", 2002. – Вып. 3. – С. 240-244.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1986. – 431 с.
3. Загребельний П. Диво : роман / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2005. – 638 с. – (Література).
4. Кокотюха А. Язиката Хвеська : роман / Андрій Кокотюха. – К. : КМ Publishing, 2009. – 320 с.
5. Матіос М. Майже ніколи не навпаки : сімейна сага в новелах / Марія Матіос. – Львів : Піраміда, 2008. – 176 с.
6. Роздобудько І. Останній діамант міледі : авантюрний детектив / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2007. – 222 с.
7. Böll H. Ansichten eines Clowns / H. Böll. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2006. – 520 S.
8. Dürrenmatt F. Die Physiker : Komödie / Friedrich Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes, 1985. – 93 S.
9. Schlink B. Der Vorleser : Roman / Bernhard Schlink. – Zürich : Diogenes, 1997. – 207 S.